

במהלך אחת משיבות נשיאות "מפעל הש"ס", מיסודו של כ"ק האדמו"ר מקלויזנבורג זצוק"ל, הוציא הגאון רבי יהודה צדקה זצוק"ל, ראש ישיבת 'פורת יוסף', מצקלונו הפתעה מיוחדת בה כיבד את חברי הנשיאות: מעדן 'מן' מיוחד ונדיד שהביאו לו ממדינת איראן... • במקומות שונים ונידחים נתקלים המקומיים בגרגרי 'מן' לבנים ומתוקים היורדים בלילות ונמסים בשמש. רבותינו הראשונים דנו על הקשר בינם לבין נס ירידת המן בצאת בני ישראל מארץ מצרים • מה טיבו של 'מן' זה, והאם הוא כשר לפסח?

//הרב ישראל דן

/ציורים:

'מן' בהרי אררט

לפני כשמונה מאות וחמישים שנה יצא רבי פתחיה מרגנשבורג, אחיו של רבינו יצחק הלכן, מבעלי התוספות הנודעים, למסע חובק עולם. את התיאורים המרתקים שנשמעו מפיו של רבי פתחיה על אותו מסע פלאים העלו בני אותו הדור, בהם רבינו יהודה החסיד, על הכתב בספר 'סבוב רבי פתחיה'. בתוך הספר שנדפס לראשונה רק לפני כארבע מאות שנה, משוקע מידע היסטורי רב, ואנו נעסוק באחד הפרטים הפיקנטיים ביותר המופיעים בו.

אין תיבה, יש 'מן'

במהלך מסעו, במרחק חמש ימי נסיעה מארץ ככל, הגיע רבי פתחיה אל הרי אררט המפורסמים. אמנם את תיבת נח, שמצאה את מקום מנוחתה אחרי המבול על הרים אלו, לא מצא רבי פתחיה ("ואין התיבה שם כי נרקבה"). אולם הוא נתקל שם בתר פעה מדהימה ומפליאה: מדי לילה יורד על ההרים שכבת טל ועמו "מן". צורתו כגרגרים קטנים, צבעו לבן כשלג וטעמו מתוק כדבש. הוא יורד בלילה, ועם חום השמש הרי הוא נמס ומתפוגג. נשמע מוכר? אכן כך: הרי אלו הם סימני הויהוי שהתורה נותנת למן שירד לבני ישראל בעת הליכתם במדבר, בצאתם מארץ מצרים (שמות טז יג-לא): "ובבקר היתה שכבת השל סביב למחנה. ותשל שכבת השל ונהג על פני המדבר דק מחספס דק כפפר על הארץ... וילקטו אותו בבקר בבקר איש כפי אָלו וְחָם השמש וְנָמַס... ויקראו בית ישראל אֶת שְׁמוֹ מֶן וְהָיָה

כְּזֶרַע גֹּד לָכֵן וְטַעְמוֹ כְּצִפְחִית כִּדְבֶשׁ". הנה כך מתאר רבי פתחיה את ראות עיניו מהנ"עשה בהרי אררט: "ההרים מלאים קמשונים ועשבים, וכשיריד הטל עליהם יורד מן עליהם וְחָם השמש וְנָמַס. ומי שמלקטין בלילה, אם הוא ממתין, היה נימוס. אלא לוקחים המן עם הקמשונים ועם העשבים וחותרין אותו כי קשה הם מאוד. והוא לבן כשלג. והעשבים והקמשונים מאוד מרים. וכשמבשלין אותם עם המן יהיו מתוקים מדבש ומכל מיני מתיקה. ואם היו מבשלין אותו בלא קמשונים, מה שיריד על האבנים, אבדו היו מתפרדות מרוב מתיקה. והוא כגרינין קטנים. ונתנו לאכול מעט ונמס בפיו והיה מתוק ונכנס בכל אבריו, ולא היה יכול לסבול המתיקה". צורת אכילת ה'מן' אותה מתאר רבי פתחיה, מעניינת מאוד: ה'מן' כמעט ואינו יכול להיאכל בפני עצמו מחמת מתיקותו הרבה שאינה נסבלת. לכן מקובל לבשל את ה'מן' ביחד עם מיני עשבים מרים עליהם הוא יורד. השילוב של מתיקות ה'מן' ומרירות העשבים מביאה את התוצאה הטובה: תבשיל מתוק מדבש ומכל מיני מתיקה. רבי פתחיה מפרט גם את אופן ליקוט ה'מן': הוא נחתך יחד עם העשבים. אולם הסיבה שהוא נותן לכך, "קשה הם מאוד", אינה ברורה: האם הגרעינים הקטנים של ה'מן' קשים או שמא קשה להפריד אותם מהעשבים. ושלא קושי הגרעינים מתרכז בבישול, ולכן הוא אינו נאכל חי. המפתיע בעדות זו היא, שרבי פתחיה מאזכר את אותו מאכל מתוק היורד מהשמים לעבר הרי אררט בשם התנ"כי: "מן". והשאלה מתבקשת מאליה: האם "מן" זה קשור איכשהו לנס ירידת המן לבני ישראל?

מן מהשמים

מאות בשנים לאחר מכן, מתאר הנוסע רבי דוד דבית הלל, יהודי ליטאי שעלה לארץ ישראל לפני כמאתיים שנה ויצא למסע אל ארץ הודו, את אותו מאכל מתוק המכונה בפי המקומיים: "מן שמא" - מן הבא מהשמים. ואלו דבריו (מאסף 'סיני', כרך ה' עמוד רלג): "מבגדאד הלכתי לסלימניה הנמצאת צפונה מערבא מבגדאד, מסע שבועה ימים... סלימניה בנויה אבן גזית על הר קטן, וחוצה אותה נהר קטן המכיל מים טובים היורד מההרים... יש בעיר שפע של כל מיני צרכי מזון, ויין טוב במחיר זול מאוד. האקלים קריר ונעים ונוח לבריאות. בקיץ נמצא כאן 'מן' היורד בכל בוקר עם הטל. בנפלו על הסלעים הוא לבן כשלג, אולם קשה להשיגו, מפני שלוקחים אותו בשביל המושל והנכבדים. המן הנופל על עצים ועשבים מראהו לבן וייק, מפני שהוא מתמוג עם העלים והחציר. הוא נמצא בשפע רב. מוכרים אותו בצורת כדורים. מה שנשאר בשדה אחרי צאת השמש נמס כמים. אכלתי ממנו בעצמי: הוא מתוק וטעמו ערב. הנם משתמש בו לרפואה. שמו בשפת הילידים ובערבית: 'מן שמא', כלומר, מן מן השמים. לקחתי אתי ממנו עד בומביי". גם בן אותה התקופה ממש, הלוא הוא רבי יש-ראל בן יוסף בנימין, המכונה 'בנימין השני', נתקל במסעו ב'מן' זה, והוא מספר על כך בתוספת פרטים מעניינים בספרו 'מסעי ישראל' (עמוד 42): "דבר אחר אשר יעלה על זכרון הנוסע העברי

הנוסע בארצות ההנה את מסעי ישראל במדבר ביר מים הקדמונים, הוא המן אשר יפול שם על הארץ בדרת הטל. דמיונו כגרינין וזעים לבנים וקשים. כאור הבוקר יאספיהו התושבים ככלים ויניחיהו לעין השמש אשר ימס אז ויותך כגבינה רכה, ואז ימרחיהו על הלחם ויאכליהו. גם אני אכלתי ממנו ומצאתי טעמו מתוך לחיך כהלך דבש, וריח ערב לו. אמנם המן היורד בסביבות הר סיני אשר טעמתי גם ממנו הוא יותר טוב היורד בארצות ההנה, גם שם יניחיהו בשמש ויתקשה כצפחית כדבש. את המן מצאתי גם בסביבות מוססול ובגוד, אך שם יפול רק על העצים ולא על הארץ, ובמקומות ההנה כל השדות מכוסים ממנו".

וגדולה מזו שמענו, שאפילו בארץ הונגריה מצוי "מן" זה. הנה כך מספר הגאון רבי חיים פאלאג'י, גם הוא בן דור זה, בספרו 'נפש חיים' (מ' קו):

"שמעתי מפה קדוש, אחד מחכמי אשכנז, הלוא הוא הרב כמוה"ר מרדכי הלוי גר"ו ... ודע דשמ"עתי מפ"י כבוד מהר"מ הלוי הג"ל גר"ו דאמר מר, דבארץ אונגאריאה, יגן עליה אלוקים, יורד בכל יום טל כמין גרעינים קטנים כעין קטניות קטנים, והם קשים הרבה מאד, ודוכים וטוחנים אותן ועושים מהם תבשיל".

'מן' מיהודי איראן

ובימינו אנו: היה זה במהלך ישיבת "נשיאות מפעל הש"ס" מיסודו של כ"ק האדמו"ר מצאנז קלויזנבורג זצוק"ל. ומפי השמועה לדמנו כי אחד המשתתפים, הגאון רבי יהודה צדקה זצוק"ל, ראש ישיבת פורת יוסף, הוציא מצקלונו הפתעה מיוחדת בה כיבד את חברי הנשיאות: מעדן "מן" מיוחד ונדיד אותו הביאו לו ממדינת איראן, כשמדובר כמובן על מאכל זה בו אנו עוסקים. גם בתולדותיו של הגאון רבי אהרן ברוכי, רב העיירה 'שהנדש' שבאיראן (קונטרס 'סימן לבנים', בתוך ספר 'מעשה אבות' עמוד 386) מסופר על ה'מן' שיורד על העצים בלילות וטעמו מתוק: "ביערות כורדיסטאן שעל הנהרות המים היתה תופעת טבע מדהימה שנקראה בפי יהודי המקום 'מן'. היה זה כמו טל היורד על העצים כלילה ובבוקר היה מגלד וטעמו היה מתוק כדבש. באותן ההודומניות היו הם מתענגים מטעמו של אותו המן". ואכן עדויות נוספות על אודות תופעה מרתקת זו נשמעו במהלך השנים, החל מדברי רבותינו הגאונים והראשונים ועד לנוסעים בני ימינו. רבים מציינים שהשם הפרסי של התופעה הוא: "תרנג" דין", שפירושו המילולי הוא: "טל הדבש", אולם

'טל כמין גרגרים קטנים'. בתמונה הגדולה: הרי אררט. מימין למטה: רבי ישראל בן יוסף בנימין. משמאל למטה: רבי יצחק אברבנאל. למעלה: הגאון רב יהודה צדקא זצוק"ל

מתוך רבים מעדויות אלו אנחנו נוכחים לדעת כי המקומיים היו משתמשים בשם: "מן" או בדומה: "מנא" וכיוצא בזה. יצוין שאנשי המקומות בהם היו מצוי ה'תרנגדין' השתמשו בו לרפואה, בעיקר להרפיית מערכת העיכול, ומכאן גם בא תוארו: "מן רפואי".

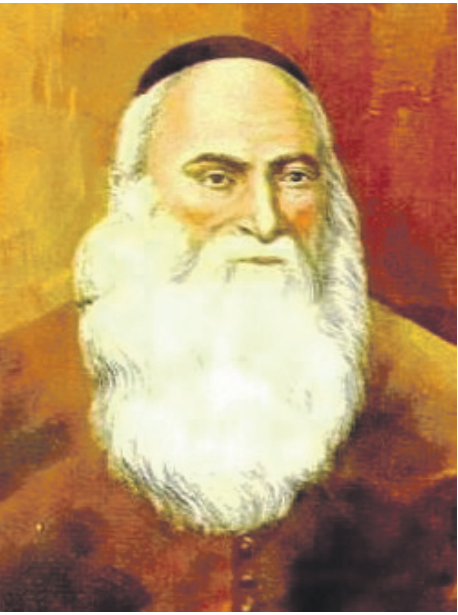
הבולטים ביותר מבין אלו שמעידים כי ראו את "מן" זה בעיניהם, הם רבינו אברהם אבן עזרא הכר"ת בפירושו על התורה (שמות טז יג): "הוא הנקרא בלשון פרסי 'תרנגדין', ובלשון ערבי 'מן' ובלשון לע"ז 'מנא'... ואני ראיתי זה הדומה למן במלכות 'אלצכיר'..." (כשכוונתו למהו המצוי במדינת מרוקו. 'הצופה לחכמת ישראל' עמוד 242).

גם רבינו דון יצחק אברבנאל (שם) מעיד על עצמו: "ואני ראיתי ב'פולייא' מחוז ממלכות נאפור"י. גם הרמב"ם הכיר את ה'תרנגדין' ואת סגולותיו הרפואיות, והוא מכתבה: "מן" או "מננה" (ראה: 'פרקי משה' מאמר כא).

לענות כסיל כאיוולתו

בימיו של רס"ג פרסם הכופר והמסית "חיוי הבלכי", המכונה בפי שלומי אמוני ישראל: "הכל-בי", ספר רבו דברי בלע נגד התורה שבכתב ושבעל פה, רח"ל. בין דבריו העלה טענה שהמן שירד לבני ישראל לא היה אלא אותו 'תרנגדין' הדומה לכאורה לתיאורי המן שבתורה. בכך ביקש אותו רשע לומר שלא היה כל נס בירידת ה'מן', כי אם דרך הטבע ותו לא.

רס"ג שקידש מלחמה בחיוי השיב את דבריו אחרו בפירושו על התורה:

בתולדות הגאון רבי אהרן ברוכי, רב העיירה 'שהנדש' שבאיראן, מסופר: 'ביערות כורדיסטאן שעל נהרות המים היתה תופעת טבע מדהימה שנקראה בפי יהודי המקום 'מן'. היה זה כמו טל היורד על העצים כלילה ובבוקר היה מגלד וטעמו היה מתוק כדבש...'

נראה שאין בו חשש
חימוץ. הגאון בעל 'שדי
חמד' נפרד מקהילתו לפני
עלייתו לארץ ישראל

הנוסעים
מצפון לאל
עריש, העיד
בספר 'מחוקקי
יהודה', 'מצאו
עץ נודע... אשר
במשך ימי
הקיץ מורידים
גרעינים
וטעמים
כצפיחית
בדבש.
וחכמי הטבע
האנגליים
אומרים כי המן
החדש הלזה
נוסף מעלי
המרפא על ידי
דחיקת תולעת
קטנה... כך
שנסכר פי
דוברי שקר!

"יש מקצת מן ההמון הסבורים שהמן היה דומה לאל תרנגבין או שאר מזונות של ממתקים ודבש. אך אין הדבר כן, מחמת שמעונים אלה רכים וקלים, אינם עמידים במים, כפי שאנו רואים, אבל המן היה נצרך לאחת משתי הפעולות או שיטחנהו בריחיים ויעשוהו ככרות לחם... או שכותשים אותו במכתש ומבשלים בקדירות..."

גם רבינו אברהם אבן עזרא, הן בפירושו הארוך על התורה והן בפירושו הקצר, מקלל את אותו כופר שהגה את תיאוריה קלוקלת זו: "ישתחקו עצמות חייו הפושע, וכל הזונים אחרי, שאמרו כי מנהג זה המן לרדת עד היום במדבר. ואמרו, כי כמוהו הוא היורד עם הטל בארץ מערב התיכון, הוא הנכנס במי נירפאות הנקרא 'תרנגבין', והוא תמה איך לא התביישו אלה לומר כך למרות שיש בכך קושיות רבות."

גם רבינו דון יצחק אברבנאל לוחם מלחמות ה' באותם כופרים:

"הנה קמו אנשים בני בליעל וגלו פנים בתורה שלא כהלכה, ואני ראיתי בספר אחד מהאחרונים שהתעצם לבאר שהיה המן דבר טבעי ושכל סגולותיו היה בטבע ושבתאו זמן היה זה המן הרפואי היורד אצלנו היום... שהיה המן דבר טבעי הוא ה'מאנה' היורדת גם היום בקצת זמנים ובקצת מקומות מארצות העמים. ועשו ראייה על דעתם הנפסד הזה מאשר האותות והסימנים שזכרה התורה במן, רצה לומר, דק מחוספס דק ככפור והיותו יורד עם הטל והיותו לכן כזרע גד וטעמו מתוק כצפיחית בדבש, שכולם אותות וסימנים נמצאים ל'מאנה' הטבעית היורדת גם היום."

לפיכך, מסדר האברבנאל באריכות רבה את כל ההוכחות המוצקות שיש להביא נגד תיאוריה כפרנית זו, כשאת עיקר דבריו הוא מבסס על דברי האבן עזרא.

חמש עשרה מעלות למן

למען ירוץ הקורא בחרנו לסדר את תמצית ההוכחות שהביאו רבותינו לכך שלא ייתכן לומר שהמן שירד לאבותינו הוא אותו 'תרנגבין', שכן כמה וכמה שינויים מהותיים מצויים ביניהם:

1. 'התרנגבין' אינו מצוי במדבר סיני בו עברו אבותינו.
2. 'התרנגבין' אינו יורד אלא בזמן האביב, בחד-שי ניסן ואייר, ואילו את המן אכלו במשך כל חדשי השנה. ואדרבה, הזמן בו הוא פסק היה באמצע חודש ניסן.
3. 'המן' נמס בשמש ואילו 'התרנגבין' אינו נמס בשמש.
4. 'התרנגבין' יכול להתקיים אפילו כמה שנים מבלי שיתקלקל, ואילו 'המן' היה מבאיש בלילה ומעלה תולעים.
5. טבע 'התרנגבין' שהוא אינו עמיד במים, כדוגמת הסוכר, ולכן הוא נמס כאשר מניחים אותו על הלשון, מה שלא היה כך אצל 'המן'.
6. 'המן' היה קשה וחזק ולא היו אוכלים אותו אלא לאחר טחינה בריחיים או כתישה במכתש, ואילו 'התרנגבין' אינו צריך לזה.
7. 'המן' היה מזון משובח ומבריא במיוחד, ואילו 'התרנגבין' אינו אלא מין תרופה שמשחררת את פעילות המעיים.
8. 'המן' היה יורד 'לחם משנה' ביום השישי, ובשבת לא היה יורד כלל, ואילו 'התרנגבין' יורד מדי יום ביומו.
9. 'המן' היה יורד לפי מקומות חגיית בני ישראל, ואילו 'התרנגבין' יורד במקומות קבועים ללא שינוי.
10. 'המן' ירד גם אחרי שעברו את הירדן והגיעו למקומות יישוב, והפסיק ביום שנפטר משה

מן הוא!

גם לאחר שהאמת מתבררת ואנו יודעים בוודאות כי המן אינו 'התרנגבין', עדיין יש מהפיר-שנים הסבורים כי בני ישראל במדבר טעו בתחילה לחשוב שמדובר באותו 'תרנגבין' הקרוי 'מן', ולכן הם אמרו 'מן הוא', דהיינו, מדובר באותו מן המוכר לנו, עד שמה רבינו העמיד אותם על טעותם.

הנה כך הוא במדרש 'מאור האפילה', שנכתב בתימן לפני כשבע מאות שנה: "ונזכר עוד שבארץ 'סנגאר' ב'עראק' יורד להם משהו דומה למן, ונקרא 'תרנגבין', וטבעו חם ולח דק ככפור, כבר הודעתך מה הוא. 'מן הוא', אולי כבר שמעו על המן מה הוא ולפיכך אמרו 'מן הוא'."

גם רבה של קראקא, הגאון רבי אליעזר אשכנזי, בספרו 'מעשי ה' מעלה השערה דומה: "לדעתי היה שם מין קטנית שהיה נקרא 'מן', וכן מצאתי בארץ פולין מין קטנית שנקרא 'מן', ובני ישראל לפני שטעמו את המן סברו כי מדובר באותו מן, אבל אחרי שטעמו ממנו ידעו שאין זה ממיני הקטניות הללו, ועם כל זאת קראוהו 'מן', לפי שהוא דומה בצורתו.

אולם רבינו האברבנאל מסרב להסכים עם פירוש זה. לדבריו, כל מה שיש שמכנים את 'התרנגבין' בשם 'מן' לא נהיה אלא לאחר ירידת המן לבני ישראל ומחמת דמיונו אליו. "הלא תראה שלא נקרא 'מן' אלא בלשון ערב שהוא לשון קודש שנשתבש או בלשון רומי שלקחוהו מן התורה אבל בלשון פרס לא נקרא אלא 'תרנגבין'". כך שמופך לומר שהשם 'מן' בא על שם 'התרנגבין'.

כשר לפסח?

נחתום את המאמר עם דיון מקורי על כשרותו של 'מן' זה לחג הפסח. וכך כותב הגאון רבי חיים חזקיה מדיני, בספרו 'שדי חמד' (מער' חו"מ סי' ב אות ג): "מצאתי כתוב: 'מן' שקורין 'מאנה'... נראה שמותר לאוכלה בפסח, כפי מה שהעיד הרב אבן עזרא בפרשת בשלח, שעוד היום יורדת מן השמים בדרת הטל בערי עראביסטאן ואינה עשויה בידי אדם, וכן כתב הרב אבראבנאל. שמעתי בשם הרב מוה"ר חיים מודעי."

לאחר שהוא מפלפל בכל עניין זה בארוכה, מסיים השדי חמד וקובע, שלמרות שגם בדבר היורד מהשמים שייך שיבוא לידי חימוץ, מכל מקום ברור ש'מן' זה הוא כשרף הנוסף מהאילנות ואין בו חשש חימוץ כלל. בתיאבון!

רבינו, ואילו 'התרנגבין' אינו יורד במקומות ישוב, ואינו פוסק לעולם.

11. 'המן' ירד במידה ובמשורה 'עומר לגלגל', ואילו ב'תרנגבין' לא מצאנו הגבלות שכאלה.

12. על 'המן' נצטוו להניחו למשמרת, ואילו היה דבר טבעי כ'תרנגבין' לא הייתה סיבה לעשות כן.

13. על 'המן' נאמר 'אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך', ואילו 'התרנגבין' הוא דבר ידוע ומפורסם.

14. 'התרנגבין' יורד בכמויות קטנות והוא יקר המציאות, ואילו המן ירד בכמויות עצומות לתצרוכת כל בני ישראל.

15. על 'המן' נאמר בחז"ל דברים נפלאים שמחוץ לדרך הטבע, ואינם מצויים ב'תרנגבין'.

חשוב לציין שחלק מההוכחות אינו עולה בקנה אחד עם העדויות השונות. כך למשל, מרבית העדויות יודעות לספר כי 'התרנגבין' אף הוא נמס בשמש, ואילו כאן נטען שהוא אינו נמס. כיוצא בזה, האם 'התרנגבין' קשה או רך. אולם ברור שדיינו אף בחלק מההוכחות כדי להגיע למסקנה ברורה שאין ל'מן' כל קשר עם 'התרנגבין'.

שרף הנוסף מעצי הקטף

כל הדיון הופך למיותר לחלוטין לאחר שבימינו התברר סודו של 'התרנגבין' ונודע כי הוא כלל אינו יורד ממרומים, לא מיניה ולא מקצתיה: מדובר בהפרשות דביקות ומתוקות של כנימות על הצמ-חים בהם הם מצויים. הכנימות מוצקות את לשד הצמחים, ומטפטפות את הסוכרים של הלשד על הצמחים (יש שהיו סבורים שמדובר בהפרשות של הצמחים עצמם, אולם הכל מודים שאין כאן שום דבר היורד מהשמים).

וראה בספר 'מחוקקי יהודה' (קרני אור', פרשת בשלח): "הנוסעים מצפון לאל עריש מצאו בקצה מדבר שור, קנה ועץ הנודע בשם 'טרפא' או 'טמרי-סק', אשר במשך ימי הקיץ מורידים גרעינים וטעמים כצפיחית בדבש. וחכמי הטבע האנגליים אומרים כי המן החדש הלזה נוסף מעלי המרפא על ידי דחיקת תולעת קטנה והערביים מלקטים אותו ומעדני מלך הוא למו."

כך שנסכר פי דוברי שקר והאמת מתבררת, שאין כל קשר בין 'המן' שירד לאבותינו לבין אותם הפרשות המצויות על הצמחים, ודבר שפתיים אך למותר.